„Bohemistyka” 2022, nr 2, ISSN 1642–9893

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova v Praze

DOI: 10.14746/bo.2022.2.11

Když/Zatímco spal…

Keywords: conjunction, time meaning, variant, spelling
Klíčová slova: spojka, časový význam, varianta, pravopis

Abstract

The article addresses the meanings of the time conjunction “když” [when] and its competition with the synonymous conjunction “zatímco” [while] and shows the basic differences between their use in communication. The largest difference lies in the fact that the conjunction “zatímco”, unlike the conjunction “když”, needs two different subjects (the subjects of individual clauses can thus not be the same person).

Článek přibližuje významy časové spojky *když* a její konkurenci se synonymní spojkou *zatímco*, ukazuje základní rozdíly mezi nimi v jejich řečovém užití. Z komunikačního hlediska spočívá největší rozdíl ve skutečnosti, že spojka *zatímco* – na rozdíl od konjunkce *když* – vyžaduje zapojení dvou různých subjektů (nelze ji tedy užít pro jednu a tutéž osobu).

Časová spojka *když* patří v komunikaci k hojně užívaným, a to nejen v původním významu temporálním. V řečnických otázkách vyjadřuje přípustku (*Proč ho nutí do jídla, když nemá hlad?*), ve sportovní publicistice oproti tomu význam konfrontační (*Domácí nakonec prohráli, když ještě v poločase vedli 2:0*) nebo vysvětlovací (*O výhře Sparty rozhodl v závěru kapitán, když proměnil pokutový kop*). Velmi časté bývá její uplatnění ve významu podmínkovém (*Když se ti bude chtít, ozvi se*) i příčinném (*Když mi ty peníze nechceš vrátit, budu si na tebe stěžovat*). Vystupuje také v roli částice (*Když mně to dneska vůbec nechutná…*).

V časových větách vyjadřuje spojka *když* současnost (*Když se učí, pije kávu*), předčasnost (*Když nakoupila, šla ke kadeřníkovi*) či následnost (*Byli už dávno rozhodnuti, když se jim to snažil rozmluvit*). Z hlediska významového se může konjunkce *když* je-

vit jako poněkud vágní, dosti obecná, proto v řeči mnohdy dochází k její užší specifikaci, která umožňuje vyjádření řady důležitých nuancí a odstínů.

Kupříkladu časová shoda děje věty hlavní a vedlejší se vyjadřuje spojovacími výrazy *právě když, zrovna když*[1] (*Spatřil ji, právě/zrovna když vystupovala z tramvaje*). Trvání děje věty hlavní při uskutečnění děje věty vedlejší se zase zdůrazňuje výrazem *ještě když* a *už když* (*Začal se učit česky, ještě/už když žil v Londýně*). Aktuální přítomnost bývá signalizována pomocí *teď když* (*Teď když má vlastní byt, problémy s bydlením se ho netýkají*), spojení *teprve když* a *až když* (*Začal se pořádně učit, teprve/až když mu hrozil reparát*) naznačují, že děj věty hlavní neplatil před nástupem děje věty vedlejší. Opakování děje bývá uvozeno spojkami *vždycky když* nebo *pokaždé když* (*Vždycky/Pokaždé když se setkali, pohádali se*) apod.

Pro vyjádření paralelnosti obou dějů, jejich časového překrývání (*Když / Zatímco spal, odcizil mu spolucestující peněženku*) má v češtině mluvčí k dispozici rovněž konkurenční spojku *zatímco*, ev. *zatím co*.[2]

Jaký je mezi řečovou distribucí časových spojek *když* a *zatímco* rozdíl?

Takový dotaz bývá zahraničními bohemisty, nerodilými mluvčími češtiny, pokládán poměrně často. Vysvětlení, jakým způsobem zmíněné spojky v komunikaci užívat adekvátně, je vcelku prosté. Je třeba zdůraznit skutečnost, že spojka *zatímco* vyžaduje – na rozdíl od synonymní konjunkce *když* – zapojení dvou různých subjektů (o jedné a téže osobě nelze uvést např. *Zatímco se učil, pil jednu kávu za druhou*), což cizinci učící se česky někdy nerespektují. V souvislosti s řečovým uplatněním konjunkce *zatímco* je však nutné přičinit několik poznámek.

První z nich se týká pravopisu. Užití zmíněné spojky totiž nabízí dvojí možné kodifikované řešení, a to jak podobu nečleněnou *Zatímco spal, odcizil mu spolucestující peněženku*, tak v současnosti méně častou podobu členěnou *Zatím co spal, odcizil mu spolucestující peněženku* (v daném významu je možná také substituce méně frekventovanou spojkou *mezitímco*, resp. *mezitím co*).

A za další: temporální spojky *zatímco* se vedle významu časového často užívá rovněž ve významu kontrastivně srovnávacím (blíže Čechová a kol. 2011), jehož prostřednictvím se poukazuje na určitý věcně obsahový nesoulad dvou dějů, srov. *Někteří známí mi doporučují preventivní očkování proti chřipce, zatímco* (= ale, avšak, kdežto) *jiní mě před ním varují.* Podotýkáme, že je v podobných případech možné užít různých časů (k čemuž v časovém souvětí nedochází), viz např. *Zatímco v mládí mohl pracovat dlouho do noci, v penzijním věku už usíná při sledování televizních zpráv.*

[1] Mezi uvedenými spojovacími výrazy je chybné psát čárku, v psané komunikaci k tomu ovšem nezřídka dochází.

[2] V odborné literatuře (např. Grepl, Karlík 1986) se poukazuje na skutečnost, že se stávající tvar zmíněné spojky ustálil až od druhé poloviny devatenáctého století, do té doby totiž měla podobu *co zatím*.

Obě zmiňované časové spojky *když* i *zatímco* mají nemálo důležitých rysů společných, v komunikaci je však potřeba mít na zřeteli i uvedené relevantní odlišnosti mezi nimi a funkčním způsobem jich účelně využívat.

Literatura

Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk,* Praha: SPN.
Grepl M., Karlík P., 1986, *Skladba spisovné češtiny,* Praha: SPN.